

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MEHMONDO'STLIKNI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Nasrullayev Javohirxon Ravshanxonovich

*Samarqand davlat chet tillar instituti xalqaro hamkorlik bo'yicha prorektori, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.*

Annotatsiya: Maqolada o'zbek va ingliz tillarida mehmondo'stlikni ifodalovchi frazeologik birliklar lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Mehmonni kutib olish, dasturxon, uy, ochiqlik, samimiylik va g'amxo'rlik bilan bog'liq obrazlarning ikki tilda qanday verbalizatsiya qilinishi ko'rib chiqiladi. Frazeologik birliklarning milliy-madaniy mazmuni, baholash xususiyati va tarjimada yuzaga keladigan semantik nomuvofiqliklar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik, frazeologik birlik, lingvokulturologiya, milliy obraz, metafora, qiyosiy tahlil, tarjima.

Til xalqning kundalik tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini saqlovchi muhim madaniy tizimdir. Ayniqsa, frazeologik birliklarda muayyan jamoaning dunyoni qanday tasniflashi, nimani ijobiy yoki salbiy baholashi hamda odatiy vaziyatlarni qaysi obrazlar orqali ifodalashi yaqqol ko'rinadi. Mehmondo'stlik ham ko'plab madaniyatlarda ijobiy qadriyat sifatida qaraladi, biroq uning til vositalari orqali namoyon bo'lish usullari bir xil emas. Bir tilda mehmonni uy va dasturxon bilan bog'lovchi birliklar markaziy o'rin egallasa, boshqa tilda samimiy kutib olish, qulay sharoit yaratish yoki ochiq munosabatni ta'kidlash ustun bo'lishi mumkin. Shu sababli mehmondo'stlikka oid frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish nafaqat leksik-semantik, balki lingvokulturologik jihatdan ham muhimdir.

Lingvokulturologik yondashuv til birliklarini ularning madaniy motivatsiyasi bilan birgalikda tahlil qiladi. A.Vejbitska til va madaniyatni ajralmas tizimlar sifatida ko'rib, so'z va iboralarning ma'nosi jamiyatning tarixiy shakllangan kommunikativ me'yorlariga bog'liqligini ta'kidlaydi [1]. Z.Kovachses metaforik ma'no insonning jismoniy va ijtimoiy tajribasidan kelib chiqishini ko'rsatadi [2]. D.Dobrovolskix va E.Piraynen esa frazeologik birliklarning boshqa tilga ko'chirilishida obrazning o'zi emas, uning madaniy va pragmatik vazifasi muhimligini qayd etadi [3]. Demak, mehmondo'stlikni ifodalovchi birliklar umumiy ijobiy bahoga ega bo'lsa-da, ularning ichki shakli va qo'llanish sharoiti milliy xususiyat kasb etadi.

O'zbek tilida mehmondo'stlik ko'pincha uy, eshik, dasturxon va ko'ngil obrazlari orqali verballashuvi amalga oshadi. "Eshigi ochiq", "dasturxoni ochiq", "ko'ngli ochiq", "to'rga o'tkazmoq", "non sindirmoq" kabi birliklarda mehmonni qabul qilish faqat jismoniy joy ajratish emas, balki unga hurmat ko'rsatish, suhbatga qo'shish va o'z davrasiga kiritish sifatida anglashiladi. "Eshigi ochiq" birikmasida ochiqlikning makoniy belgisi ijtimoiy yaqinlikka ko'chadi. "Dasturxoni ochiq" iborasida esa oziq-ovqatning o'zi emas, ulashishga tayyorlik va saxovat ma'nosi kuchayadi. "To'rga o'tkazmoq" birlikining mazmunida makon ierarxiyasi aks etadi: mehmonning hurmatli joyga taklif qilinishi uning maqomini tan olishni bildiradi. Bunday birliklar o'zbek frazeologik lug'atlarida izohlangan kengroq mehmondo'stlik maydonining bir qismini tashkil etadi [4; 5].

Ingliz tilida mehmondo'stlikni ifodalovchi birliklarda welcome, home, door, comfort va warmth kabi komponentlar faol. "Make yourself at home" iborasi mehmonning rasmiy masofani kamaytirib, o'zini erkin tutishiga ruxsat berishni bildiradi. "A warm welcome" birikmasida issiqlik jismoniy holatdan ijobiy hissiy munosabatga ko'chadi. "Open one's home to somebody" birikmasi uy makonini boshqa shaxs uchun ochish orqali ishonch va qabul qilish ma'nosini yuzaga chiqaradi. "Roll out the red carpet" esa odatiy mehmondo'stlikdan ko'ra tantanali va alohida e'tibor bilan kutib olishni anglatadi. "Be our guest" shakli taklifning ixcham, lekin pragmatik jihatdan kuchli ifodasi bo'lib, suhbatdoshga ruxsat va xushmuomalalikni bir vaqtda yetkazadi. Bu birliklarda shaxsiy qulaylik, samimiy qabul va ijtimoiy masofani kamaytirish motivlari birlashadi.

Ikki tildagi birliklar orasida umumiy konseptual o'xshashlik mavjud: uy ochiqligi ijtimoiy ochiqlikka, issiqlik samimiylikka, oziq-ovqat ulashish esa yaqinlikka tenglashtiriladi. Biroq markaziy obrazlarning faolligi farqlanadi. O'zbek tilida dasturxon va to'r kabi madaniy jihatdan aniq makoniy belgilar kuchli bo'lsa, ingliz tilida comfort, welcome va home komponentlari shaxsning o'zini erkin his qilishi bilan ko'proq bog'lanadi. Masalan, "make yourself at home"ni so'zma-so'z "o'zingizni uyingizdagidek qiling" tarzida berish grammatik jihatdan tushunarli, ammo tabiiy o'zbek nutqida "o'zingizni erkin tuting" yoki "bemalol bo'ling" shakllari funksional jihatdan muvofiqroq. Xuddi shuningdek, "dasturxoni ochiq" iborasini "his table is open" tarzida ko'chirish ingliz tilida kerakli madaniy ma'noni bermaydi. Uning mazmuni kontekstga qarab "he is very hospitable" yoki "his home is always open to guests" shaklida ochilishi mumkin.

Frazeologik tarjimada uchta darajani farqlash maqsadga muvofiq: obraz, baho va kommunikativ vazifa. Ba'zan obrazlar mos keladi: "eshigi ochiq" va "his door is always open" birliklari ochiq eshik metaforasi asosida yaqin ma'no yaratadi. Ba'zan baho saqlanadi, ammo obraz o'zgaradi: "to'rga o'tkazmoq" ingliz tilida "to give someone the place of honour" tarzida berilishi mumkin.

Uchinchi holatda esa iboraning vazifasi izoh orqali yetkaziladi. “Non sindirmoq” birlikining ayrim kontekstlarida birga ovqatlanish orqali yaqinlik hosil qilish ma’nosi bor; ingliz tilida “to break bread together” yaqin muqobil bo‘lishi mumkin, ammo tarixiy va uslubiy bo‘yoq har doim bir xil emas. Shuning uchun tarjimon frazeologizmning lug‘aviy tarkibiga emas, nutqdagi vazifasiga tayanishi kerak.

Mehmondo‘stlikka oid frazeologik birliklar o‘zbek va ingliz tillarida ijobiy baho, ochiqlik va yaqinlikni ifodalaydi. O‘zbek tilida uy, dasturxon, non va to‘r obrazlari mehmonni jamiyat va oila doirasiga kiritish g‘oyasini kuchaytiradi. Ingliz tilida esa welcome, warmth, comfort va home komponentlari qabul qilish hamda shaxsiy erkinlikni ta’minlash ma’nolarini faol ifodalaydi. Qiyosiy tahlil ikki tilda bir xil umumiy qadriyat turli obrazlar va kollokatsiyalar orqali namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Bunday birliklarni tarjima qilishda obrazni mexanik saqlashdan ko‘ra, baholash va pragmatik vazifani yetkazish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wierzbicka A. English: Meaning and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 352 p.
2. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 375 p.
3. Dobrovol’skij D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2022.
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 406 b.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008.
6. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 265 p.